

ANTWERPS BEROEPSKREDIET C.V.

Frankrijklei 136

2000 ANTWERPEN Tel.: (03) 233 89 35

UNIEK voor ZELFSTANDIGEN en KMO's

KREDIETEN:

Meer dan 60 jaar uitsluitend ten dienste van de zelfstandigen, vandaar een ver doorgedreven specialisatie inzake de financiële, fiscale en sociale stimuli toegekend door de overheid.

Rentetoelagen (wet 4.8.78)

Waarborgfonds – ingeval van ontoereikende waarborgen.

Participatiefonds, bijzonder interessant voor jonge en snel groeiende bedrijven (uitsluitend via het beroepskrediet)

DEPOSITOBOEKJES:

Interessante netto-opbrengsten.

DEPOSITOCERTIFICATEN:

Belegging op middellange termijn.
Beter rendement dan kasbons.

AGENTSCHAPPEN:

2100	Deurne, Boekenberglei 114	Tel.: (03) 321 51 34
2660	Hoboken, Heidestraat 2/7	Tel.: (03) 828 23 71
2920	Kalmthout, Pastoor Weytslaan 7	Tel.: (03) 666 98 58
2170	Merksem, J. Buerbaumstraat 47	Tel.: (03) 645 01 94
2900	Schoten, Churchillaan 41	Tel.: (03) 658 76 32
2800	Mechelen, Raghenoplein 15	Tel.: (015) 41 62 63
2300	Turnhout, de Merodelei 67	Tel.: (014) 41 23 94
2200	Herentals, Zandstraat 63	Tel.: (014) 21 50 05
2400	Mol, Markt 55	Tel.: (014) 31 44 47

+ diverse vrije medewerkers over gans de provincie Antwerpen.

Patrick De Pelsmacker *

Peter Willemé *

Het belang van economische factoren in appreciatiefuncties van Vlaamse politieke partijen

In deze paper worden drie hypothesen getoetst die aan de basis liggen van de economische verklaringsmodellen van het kiesgedrag: ten eerste dat economische variabelen belangrijke verklarende factoren zijn van het kiesgedrag, ten tweede dat de agenten rekening houden met alle beschikbare relevante informatie (dus dat ze 'rationeel' zijn), en ten derde dat zij een onvertekende perceptie hebben van de werkelijkheid. Deze hypothesen worden getoetst door middel van een enquête bij 272 economiestudenten. De conclusie van het onderzoek is dat de economische variabelen slechts een bescheiden bijdrage leveren in de verklaring van de appreciatie van de politieke partijen. De respondenten blijken ook geen gebruik te maken van alle beschikbare informatie bij het formuleren van hun verwachtingen. Hun perceptie van de economische werkelijkheid is bovendien, althans wat sommige variabelen betreft, vertekend. Zelfs wanneer men rekening houdt met de geringe externe validiteit van de steekproef, wijzen deze resultaten toch op het gevaar van een te enge economische benadering voor de verklaring van het kiesgedrag.

1. Inleiding

Tijdens de maand maart 1992 werd aan een steekproef van economiestudenten van het Ruca een uitgebreide vragenlijst voorgelegd, waarin werd gepeild naar het kiesgedrag en de perceptie van politieke partijen en economische en maatschappelijke fenomenen. In een vorige tekst (De Pelsmacker en Willemé, 1992) werden de resultaten van deze studie beschreven en werd meer bepaald ingegaan op de verschillen die tussen de kiezersgroepen van de verschillende politieke partijen bestaan. In deze bijdrage worden de resultaten van dit onderzoek verder geana-

* Universiteit Antwerpen (Ruca)

lyseerd, en komt voornamelijk de verklaring van de populariteit van partijen, en meer in het bijzonder het belang van de economische toestand als verklarende variabele ervan, aan de orde. In paragraaf 2 wordt dieper ingegaan op de verklarende factoren van het kiesgedrag, het belang van economische variabelen daarin, en de formulering van verwachtingen met betrekking tot deze economische situatie. In de derde paragraaf worden de bepalende factoren van de populariteit geanalyseerd, en in paragraaf 4 wordt de kennis van de economische situatie besproken. In het vijfde deel wordt een analyse gemaakt van het formuleren van verwachtingen met betrekking tot deze economische situatie. In paragraaf 6 wordt een aantal conclusies getrokken.

2. De economische verklaringsmodellen van het kiesgedrag

In de literatuur over de verklaring van het kiesgedrag kan een aantal stromingen onderscheiden worden. In sociologische studies van het kiesgedrag wordt ervan uitgegaan dat het kiesgedrag bepaald wordt door socio-demografische factoren. De sociaal-psychologische benadering (Shapiro, 1969; Fishbein en Coombs, 1974; Knoke, 1974) voegt daar als verklaringsgrond de rationele evaluatie van de kandidaten (politici en politieke partijen) aan toe, in termen van de waarde die de kiezers hechten aan diverse maatschappelijke fenomenen. Deze evaluatie wordt beïnvloed door de partij-identificatie van de kiezer, die op haar beurt afhangt van de klassieke sociologische variabelen (ras, religie, beroep enz.). In onderzoek naar het kiesgedrag dat in deze traditie wordt uitgevoerd, wordt veeleer de lange-termijnverdeling van partijvoorkeuren en de verklaring ervan (cf. de 'partisan theory') bestudeerd. Dit onderzoek wordt vaak gebaseerd op doorsnede-analyses van partijvoorkeuren (of kiesgedrag), socio-demografische variabelen, en meningen van individuele kiezers over maatschappelijke fenomenen.

In de economische verklaring van het kiesgedrag wordt deze structurele verdeling van partijvoorkeuren als gegeven beschouwd, en wordt nagegaan of politieke partijen (of coalities en/of opposities) gestraft (beloond) worden bij een verslechtering (verbetering) van de economische situatie. Dergelijk onderzoek wordt gebaseerd op tijdreeksgegevens van populariteits(of stemmen-)aandelen per partij en de evolutie van onder meer economische indicatoren, zoals inflatie en werkloosheid (zie b.v. Kramer, 1971). In deze economische verklaringsmodellen van het kiesgedrag worden (impliciet) simultaan drie veronderstellingen getoetst. De belangrijkste daarvan is dat economische variabelen funda-

mentele determinanten zijn van het kiesgedrag. Deze veronderstelling past in het 'issue voting'-model, waarin korte-termijndeterminanten worden gebruikt om het stemgedrag van de vlottende kiezers te verklaren. De reductie van deze korte-termijndeterminanten tot hoofdzakelijk economische variabelen is onder meer het gevolg van het feit dat voor deze variabelen voldoende lange tijdreeksen voorhanden zijn om het model empirisch te toetsen. Ontelbare andere gebeurtenissen kunnen op diverse momenten in de tijd en op korte termijn het stemgedrag beïnvloeden, zonder echter steeds objectief meetbaar te zijn (voorbeelden zijn ecologische, militaire, ethische gebeurtenissen en dergelijke). Voor zover de invloed van deze variabelen niet systematisch is, vormt hun weglating geen onoverkomelijk probleem (technisch gesproken verhogen zij enkel het aandeel van de onverklaarde variantie in de totale variantie van de te verklaren variabele). Wanneer de variabelen wel een systematisch effect hebben, maar niet in het model kunnen worden opgenomen omdat zij niet (steeds) kwantificeerbaar zijn, worden de resultaten echter vertekend.

De tweede veronderstelling is dat de verwachtingen met betrekking tot de economische variabelen relevant zijn voor het kiesgedrag. De specifieke vertragingstructuur die men aan de variabelen oplegt, weerspiegelt daarbij de assumptie die men maakt ten aanzien van de structuur van deze verwachtingen. In het eenvoudigste geval van 'naïeve' verwachtingen baseert de kiezer zijn verwachting op de huidige economische toestand (of het recente verleden ervan). Bij aanpassende verwachtingen wordt de evolutie uit het verleden geëxtrapoleerd. In het geval van rationale verwachtingen tenslotte gaat men er van uit dat de kiezer zo goed geïnformeerd is dat hij geen systematische voorspellingsfouten maakt. Deze veronderstelling impliceert een behoorlijke kennis van het economisch systeem op basis waarvan 'vooruitkijkende' verwachtingen geformuleerd kunnen worden (in tegenstelling tot aanpassende verwachtingen, die 'backward-looking' zijn).

Tenslotte veronderstelt men dat de perceptie van de economische variabelen door de kiezer niet systematisch afwijkt van de werkelijke waarde ervan. In het geval van rationale verwachtingen is deze veronderstelling evident. Maar ook in de andere gevallen gaat men er impliciet van uit dat de kiezer juist geïnformeerd is, aangezien men de historisch geobserveerde gegevens gebruikt (zoals gerapporteerd in de officiële statistieken) in de economische schattingen. Het is evenwel duidelijk dat een systematische afwijking van de percepties ten opzichte van de werkelijkheid onvermijdelijk leidt tot een vertekening van de resultaten (zie b.v. Mosley, 1983, voor het mogelijke belang van de media in dit verband).

Het feit dat de drie assumpties simultaan worden getest, leidt, vooral wanneer onbevredigende empirische resultaten worden verkregen, tot ernstige interpretatieproblemen. Het is dan immers niet duidelijk welk onderdeel van de theorie moet worden herzien. In deze studie trachten we de validiteit van de verschillende assumpties afzonderlijk, en op een directe manier, gedeeltelijk te testen. In een eerste deel van het onderzoek wordt nagegaan in welke mate de perceptie van en de verwachtingen met betrekking tot de economische situatie, op een directe manier gemeten, een significant gedeelte van het kiesgedrag verklaren, als bovendien nog andere variabelen in de kiesfunctie worden betrokken. De assumptie van 'onvertekende kennis' van de economische variabelen wordt in het tweede deel van het artikel onderzocht. In het derde deel tenslotte wordt gepoogd het mechanisme van de verwachtingsvorming op een directe manier te toetsen.

3. De bepalende factoren van de populariteit van politieke partijen

3.1. Een verklarend model van de populariteit of appreciatie van politieke partijen

De basisassumptie die in dit gedeelte van het onderzoek wordt getest, is in welke mate economische variabelen een significant gedeelte van het kiesgedrag kunnen verklaren als ook andere potentieel verklarende factoren in het verklaringsmodel worden geïntegreerd. De vragenlijst die daarbij werd gebruikt is deels overgenomen uit Swyngedouw et al. (1989).¹ Op basis van de resultaten van het onderzoek bij 272 economiestudenten wordt daartoe voor elk van de belangrijkste 7 Vlaamse politieke partijen een lineair verklaringsmodel gedefinieerd.

Alvorens de bespreking van de modelstructuur en de definitie van de variabelen aan te vatten, is het wellicht nuttig even stil te staan bij de externe validiteit van het onderzoek. Een steekproef van economiestudenten kan immers bezwaarlijk als representatief voor de gehele Vlaamse bevolking beschouwd worden. Het is dan ook geenszins de bedoeling de conclusies uit dit onderzoek zonder meer te veralgemenen. Dit neemt niet weg dat er a priori geen reden is waarom de relatie tussen de appreciatie van politieke partijen en de mening van respon-

¹ Wij danken de auteurs van deze studie omdat zij hun vragenlijst ter beschikking hebben gesteld.

denten over maatschappelijke problemen fundamenteel zou verschillen tussen de onderhavige steekproef en de gehele populatie. Wat de economische variabelen betreft is dit misschien minder evident. Men kan er immers van uitgaan dat het verloop van economische variabelen zoals werkloosheid en inflatie relatief onbelangrijk is voor studenten, aangezien zij nauwelijks met de gevolgen ervan geconfronteerd worden. Vanuit dit gezichtspunt is het de persoonlijke ervaring die bepalend is voor het tot stand komen van de politieke keuze of mening. Het begrip 'ervaring' kan echter ook veel ruimer geïnterpreteerd worden. In dit onderzoek wordt wat dat betreft gesteund op de 'sociale leertheorie' van Bandura (1977), die stelt dat, behalve de directe persoonlijke ervaring van het individu, ook de ervaringen en meningen van anderen een belangrijke bron zijn voor het vormen van meningen over de omgeving. Er wordt hier met andere woorden van uitgegaan dat studenten, net zoals zij een mening hebben over abortus, het vreemdelingenbeleid enz., zich eveneens een mening vormen over economische problemen zoals inflatie en werkloosheid. De specificiteit van de steekproef beperkt dus misschien wel de mogelijkheid om veralgemeende uitspraken te doen over de verdeling van de meningen, maar niet noodzakelijk over de relatie tussen de meningen en de voorkeur voor de partijen.

Aangezien in dit cross-sectionele onderzoek geen gegevens beschikbaar zijn over de evolutie van kiesuitslagen of populariteitsaandelen van partijen, wordt voor de afhankelijke variabele een benaderende meting gebruikt. Aan elke respondent werd gevraagd voor elke partij een waardering te geven op een schaal van 1 (beste) tot 7. Deze variabele geeft m.a.w. voor elke partij weer in welke mate zij door de respondenten wordt geapprecieerd. Deze variabele wordt als te verklaren variabele gebruikt in elk van de 7 populariteitsfuncties. De mogelijk relevante verklarende variabelen die in het onderzoek ter beschikking staan, kunnen worden ingedeeld in drie categorieën: de kenmerken van de respondent en zijn gezin, de kennis van en verwachtingen over de economische situatie, en de mening van de respondent over een aantal maatschappelijke problemen.

Kenmerken van de respondent en zijn gezin

- Dummyvariabele geslacht: $DG = 1$, indien vrouw
- Schoolverleden secundair onderwijs (dummyvariabele):
 - $DS1 = 1$ indien minstens 5 jaar secundair onderwijs in katholieke school
 - $DS2 = 1$ indien minstens 5 jaar secundair onderwijs in rijksschool
 - $DS3 = 1$ indien minstens 5 jaar secundair onderwijs in provincieschool

DS4 = 1 indien minstens 5 jaar secundair onderwijs in gemeenteschool

- Gezinsgrootte G: aantal broers en zussen
- Levensbeschouwing (dummyvariabelen):
 - LD1 = 1 indien ongelovig of vrijzinnig
 - LD2 = 1 indien katholiek
- Opleidingsniveau ouders (schaal 1 - 10)
 - OO1 = vader
 - OO2 = moeder
- Inkomen ouders (schaal 1 - 7): IO

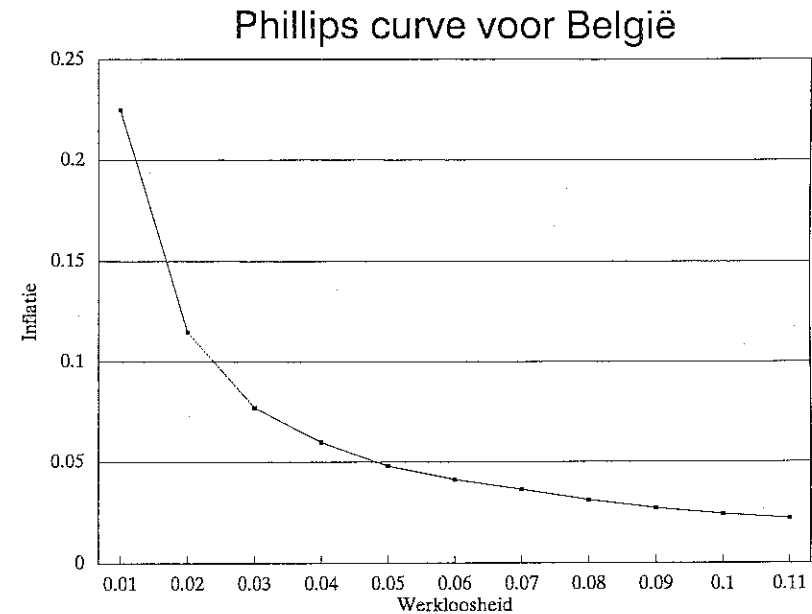
De variabele 'sociale klasse' wordt niet opgenomen, omdat de observaties voor deze variabele te weinig variatie vertonen.

Meningen over maatschappelijke problemen

Aan de respondent werd een lijst van 65 uitspraken voorgelegd. Voor elke uitspraak diende de respondent op een schaal van 1 (helemaal eens) tot 5 (helemaal oneens) de mate waarin hij met de uitspraak akkoord ging aan te geven. Voor de exacte formulering van deze uitspraken verwijzen we naar bijlage 1. De uitspraken hebben betrekking op een veelheid van maatschappelijke problemen zoals het milieu, de migranten, de positie van de werkende klasse, de communautaire problematiek, de plaats van de vrouw in de samenleving, de klasse- en inkomensverschillen, de mening over politiek en politici, de privacy, de vrije meningsuiting, de beteugeling van misdrijven, abortus enz. Met betrekking tot een aantal beleidsdomeinen werd ook een 8-tal keuze-problemen aan de respondent voorgelegd, die op een schaal van 1 - 7 moesten worden beoordeeld (bijlage 2).

Het incorporeren van socio-demografische variabelen en meningen over maatschappelijke problemen situeert dit onderzoek in principe in de sociaal-psychologische traditie. In diezelfde traditie zou men kunnen overwegen ook meningen over economische variabelen als verklarende factoren van partijvoorkeuren in het model op te nemen, ervan uitgaande dat verschillende prioriteiten ten aanzien van het economisch beleid verschillende appreciaties van de politieke partijen tot gevolg hebben. Aan de studenten werd dan ook een voor België geschatte Phillips-curve voorgelegd, met de vraag één van de 11 punten aan te duiden als hun meest geprefereerde combinatie van inflatie en werkloosheid.

Figuur 1

Deze additionele variabele werd als verklarende factor aan het model toegevoegd. De preferentie blijkt echter weinig te variëren tussen de respondenten: ongeveer twee derde antwoordt 3, 4 of 5. Bovendien bleek, bij empirische validering van het model, dat deze variabele in geen van de geschatte vergelijkingen in een significant effect resulteerde.

Perceptie van en verwachtingen met betrekking tot de economische situatie

Economische variabelen kunnen echter ook op een zodanige wijze in het model geïncorporeerd worden dat de traditionele hypothesen van de tijdreeksenbenadering ten dele kunnen worden getest. Conform deze theorie zal een respondent die, op het ogenblik van de bevraging, de perceptie heeft van een slechtere economische realiteit, een negatievere appreciatie hebben van de regerende partijen (in casu CVP, SP en VU), en een positievere appreciatie van de oppositiepartijen. Vanuit deze veronderstelling vertrekken we hier. De beide theoretische benaderingen worden m.a.w. gedeeltelijk geïntegreerd. De respondent wordt geacht een 'vaste' waardering voor de onderscheiden politieke partijen

te hebben, gebaseerd op zijn socio-demografische kenmerken en zijn mening over maatschappelijke problemen, en een 'vlottende' waardering, beïnvloed door zijn perceptie van de economische realiteit en het effect van deze perceptie op zijn waardering voor coalitie- en oppositiepartijen.

Het gevaar bestaat er bij deze redenering in dat het causale verband in feite het tegenovergestelde is van wat hier wordt verondersteld, en dat de perceptie van de economische realiteit bepaald wordt door de mate waarin men een bepaalde partij prefereert. Uit de analyse in paragraaf 4 zal echter blijken dat de perceptie van de economische realiteit in de meerderheid van de gevallen niet significant verschilt tussen de kiezersgroepen van de verschillende partijen. Dit maakt de waarschijnlijkheid van 'reversed causation' wellicht wat minder aannemelijk.

Aan de respondenten werden 5 economische indicatoren voor België voorgelegd: de inflatie, het werkloosheidspercentage, het begrotingstekort in percent van het BNP, de groei van het nominale en de groei van het reële inkomen. Deze variabelen vindt men ook terug in traditionele populariteits- en kiesfuncties, waarbij de hypothese wordt getest dat de populariteit van de regerende partij(en) negatief wordt beïnvloed door een toename van de inflatie, de werkloosheid en het begrotingstekort, en positief door een toename van het (reële) inkomen. Voor de oppositiepartijen gelden de omgekeerde veronderstellingen. Voor elk van deze indicatoren werd gevraagd aan te geven welke hun waarde was in de periode 1981-1987, 1988-1991, en in 1991, en welke de verwachtingen van de respondent waren voor 1992. De respondent kon antwoorden op een 10-puntenschaal, waarin 10 intervallen van percentages werden aangeboden.

Het grote aantal variabelen dat bij deze analyse wordt betrokken, zal onvermijdelijk aanleiding geven tot problemen op het gebied van modelspecificatie en interpretatie. In de eerste plaats doet zich hoe dan ook een probleem van variabelenselectie voor. Bovendien valt het te voorzien dat binnen de laatste twee categorieën van variabelen een bevredigende correlatie tussen de erin opgenomen variabelen zal worden gemeten. Dit zal het voornoemde selectieprobleem nog vergroten en aanleiding geven tot interpretatieproblemen. Tengevolge van multicollineariteit zullen, bij het uitvoeren van een regressie-analyse, instabiele schattingen het resultaat zijn. De voor de hand liggende oplossing voor dit probleem is het definiëren van principale componenten of orthogonale factoren, en de factorscores (of een aantal ervan) als onafhankelijke variabelen in het verklaringsmodel op te nemen. Dat is ook de werk-

wijze die hier werd gevolgd, met dien verstande dat de eerste groep van variabelen, namelijk de kenmerken van de respondent en zijn gezin, als dusdanig werd behouden. Voor de beide andere groepen van variabelen werd een afzonderlijke principale-componentenanalyse doorgevoerd op de economische variabelen, en een tweede analyse op de variabelen die betrekking hebben op de meningen over maatschappelijke problemen. Deze werkwijze leidt weliswaar niet tot maximale onafhankelijkheid tussen de verklarende variabelen en componenten, maar resulteert daarentegen wellicht in minder interpretatieproblemen bij het analyseren van de resultaten van de factoranalyse. Bovendien is het, gegeven de basishypothese, belangrijk dat de economische factoren als afzonderlijke verklarende dimensies behouden blijven.

3.2. Empirische resultaten

3.2.1. Principale-componentenanalyse

In een eerste analyse wordt een aantal zinvolle basisdimensies van economische factoren gezocht. Op basis van de 20 oorspronkelijke perceptie- en verwachtingsvariabelen wordt veruit het best interpreteerbare factorresultaat bekomen op basis van een extractie van 5 factoren, en na Varimax-rotatie. Deze configuratie verklaart bijna 80% van de oorspronkelijke variatie, en de definitie van de factoren is ondubbelzinnig: zij vallen samen met de 5 economische indicatoren.

Dit wijst er uiteraard op dat perceptie in heden en verleden en verwachtingen voor de toekomst per economische indicator zeer sterk gecorreleerd zijn. De relevante factorladingen in deze analyse zijn zeer exclusief en zelden kleiner dan 80%. De volgende componenten zullen in de uiteindelijke populariteitsfuncties als variabelen worden gebruikt: werkloosheid (FA), begrotingstekort (FB), reële groei (FC), nominale groei (FD) en inflatie (FE).

Uiteraard zou men ook kunnen bepleiten enkel het verschil tussen de perceptie van de realiteit in 1991 en de periode 1988-1991 in het model op te nemen, vanuit de overweging dat een respondent des te negatiever zal oordelen over een coalitiepartij naarmate hij meent dat de economische situatie tijdens de afgelopen legislatuur sterker verslechterd is. Deze aanpak werd empirisch getest, evenwel zonder dat significante resultaten werden bekomen. Dit is, in het licht van de resultaten van de factoranalyse, ook niet verwonderlijk. De perceptie van de economische realiteit in 1991 is immers zeer sterk gecorreleerd met die voor 1988-1991. Dat zal ook blijken uit de analyse in paragraaf 5.

In een tweede analyse wordt gepoogd een aantal zinvolle basisdimensies van meningen over maatschappelijke problemen te definiëren. Als input worden de 73 variabelen van bijlagen 1 en 2 gebruikt. De best interpreteerbare factorstructuur wordt bekomen na de extractie van 9 factoren, en Varimax-rotatie. Deze structuur verklaart iets meer dan 52% van de variantie. Het extraheren van een groter aantal factoren verbetert de cumulatief verklaarde variantie niet substantieel, en zowel een kleiner als een groter aantal factoren leidt tot factorinterpretatieproblemen. In de 9-factorstructuur is de componentendefinitie vrij eenduidig.

In het volgende overzicht worden de 9 factoren gedefinieerd, en wordt tevens aangegeven welke van de oorspronkelijke variabelen een factorlading van minstens 0,50 op de bewuste factor heeft. Uiteraard is de naamgeving van sommige factoren benaderend, hoewel in de meeste gevallen voor de hand liggend. Factor 6 geeft in dat verband de meeste problemen. Deze dimensie dient eigenlijk gedefinieerd te worden als het al dan niet geloven in het feit dat Belgen, Vlamingen, en hun regering, van invloed zijn op de economische situatie van het land, eerder dan dat deze zou afhangen van de internationale situatie. Het is in die zin dat de factordefinitie 'controle over de situatie' moet worden geïnterpreteerd.

F1	Migrantenstandpunt	Y3, X6, X16, X17, X19, X21, X23, X27, X33, X36, X37, X44, X49, X55, X59, X63
F2	Sociale bekommernis	Y2, X7, X13, X26, X40, X60
F3	Milieu	Y4, X1, X25, X28, X41, X46, X51, X62
F4	Privacy - veiligheid	Y6, X14, X53
F5	Vrije meningsuiting	Y5, X8, X11, X42
F6	Controle over de situatie	X18, X29, X45, X48, X65
F7	Ethische normen	X20, X43, X56
F8	Vlaamsgezindheid	Y8, X52, X58
F9	Fatalisme, wantrouwen in politiek	X5, X31, X32

Verder dient opgemerkt dat, bij het extraheren van factoren en het aansluitend berekenen van factorscores voor elke observatie, enkel gebruik wordt gemaakt van die observaties (respondenten) waarvoor voor elke variabele een zinvol antwoord werd geregistreerd. Dit reduceert het aantal bruikbare observaties in de tweede factoranalyse b.v. tot 94. De gedefinieerde factorstructuur is dus eveneens gebaseerd op dit beperkte aantal waarnemingen.

3.2.2. Populariteitsfuncties

Voor elk van de grootste 7 partijen wordt door middel van regressie-analyse een populariteitsfunctie geschat, met als afhankelijke variabele de score van een bepaalde partij op een schaal van 1 tot 7. Als onafhankelijke variabelen worden de kenmerken van de respondent en zijn gezin, de economische factoren FA-FE, en de maatschappelijke-opiniefactoren F1-F9 in beschouwing genomen. Tengevolge van nonrespons door een groot aantal respondenten op een verscheidenheid van vragen, is elk van de schattingen van de populariteitsfuncties gebaseerd op een 70-tal waarnemingen. De kenmerkvariabelen zijn in deel 3.1. gedefinieerd. De factorscores moeten als volgt geïnterpreteerd worden: hoe hoger de score op de factor FA-FE, hoe hoger de gepercipieerde en verwachte waarde van de betreffende economische indicator.

De scores op de maatschappelijke-opiniefactoren dienen als volgt geïnterpreteerd: een hogere score voor een respondent betekent:

F1	minder negatief migrantenstandpunt
F2	tegen het verkleinen van klasseverschillen, inkomensverschillen, syndicale actie enz.
F3	minder aandacht voor het milieu
F4	meer nadruk op de behoefte aan privacy
F5	minder voorstander van vrije meningsuiting
F6	groter geloof in de beheersbaarheid van de economische situatie
F7	restrictiever m.b.t. euthanasie, abortus
F8	minder Vlaamsgezind
F9	minder fatalistisch, meer vertrouwen in politiek

Voor elke populariteitsfunctie worden de 14 factoren en de kenmerkvariabelen in de regressie-analyse geïntroduceerd, en door middel van een stapsgewijze procedure² worden enkel deze variabelen overgehouden die een significant gedeelte van de variatie in appreciatie van de politieke partij verklaren. De resultaten van deze procedures voor elke populariteitsfunctie worden weergegeven in tabel 1.

2 De STEPWISE-procedure van SAS 6,03, met het 'default'-significantieniveau van 15%.

Tabel 1
Populariteitsfuncties van 7 Vlaamse politieke partijen

Partijvariabele	Agalev	CVP	PVV	SP	VU	Vlaams Blok	Rossem
Constante	3,167 (0,0001)	3,200 (0,0001)	2,036 (0,0001)	3,859 (0,0001)	3,923 (0,0001)	5,639 (0,0001)	4,802 (0,0001)
LD1	-	1,159 (0,0023)	-	-	-	-	-
F1	-1,113 (0,0001)	-	0,376 (0,0059)	-0,735 (0,0001)	-0,408 (0,0048)	1,207 (0,0001)	-
F2	0,666 (0,0001)	-	-0,352 (0,0098)	0,632 (0,0001)	-	-	-
F3	0,274 (0,0647)	-	-	-	-	-	-
F4	-	-	0,263 (0,0534)	-	-	0,408 (0,0108)	-0,410 (0,0397)
F5	-	-	-	0,512 (0,0008)	-	-	-
F6	-0,249 (0,1158)	-0,342 (0,0795)	-	-	-	-	0,404 (0,0859)

F7	-	-	0,283 (0,0461)	-	-	-0,460 (0,0069)	-
F8	-	-	-0,326 (0,0343)	-	-	-	-
F9	-	-	-	-	-	-	-
FA	-	-	-	-	-	-	-
FB	-	0,641 (0,0025)	-0,347 (0,0431)	-	-	-	-
FC	-	-	-	-	-0,348 (0,0267)	-	-
FD	-	-	-	-	-	-	-
FE	-0,313 (0,0161)	-	-	-	-	0,286 (0,0527)	-
R ²	0,598	0,267	0,317	0,478	0,156	0,538	0,107

(significantierniveau tussen haakjes)

Agalev-supporters zijn mensen die sterk pro-migranten gericht zijn, uiteraard zeer milieugericht reageren en streven naar een meer egalitaire maatschappij. Zij geloven bovendien dat de Belgen en hun regeringen de situatie beheersen en kunnen beïnvloeden, veeleer dan dat deze meedrijft op de internationale golven. Enkel de economische factor inflatie heeft invloed op de appreciatie van Agalev. Hoe hoger men denkt dat de inflatie is geweest of zal worden, hoe beter men Agalev vindt. De richting van dit effect is conform de klassieke theoretische verwachtingen: een oppositiepartij profiteert van een gepercipieerde slechtere economische situatie. Opvallend is voorts de vrij hoge verklaringskracht van het model.

In het CVP-model valt vooral de geringe verklaringskracht op. Voorts is dit de enige populariteitsfunctie waarin een respondentenkenmerk als significant verklarende variabele opduikt: respondenten die zichzelf ongelovig of vrijzinnig noemen vinden de CVP een beduidend slechtere partij. Evenals de Agalev-supporters vinden ook CVP-aanhangers dat de Belgen en hun bestuurders invloed op de situatie kunnen hebben. Van de aanhang van een zogenaamde 'beleids'-partij, waarvan de uitgesproken 'missie' het (mee)regeren is, wekt dit geen verwondering. Ook in dit model is één economische factor relevant. Hoe hoger men het begrotingstekort inschat, hoe slechter men de CVP vindt. Aangezien de CVP deel uitmaakte van de regering ten tijde van de bevraging, is ook dit effect conform de theoretische verwachtingen.

PVV-aanhangers hebben een vrij uitgesproken profiel, hoewel dit profiel een groot gedeelte van de variatie in de meningen over deze partij onverklaard laat. PVV-supporters zijn vrij beperkend ingesteld ten opzichte van migranten en voelen niets voor de strijd voor en de wenselijkheid van meer sociale gelijkheid. In dit opzicht zijn zij de tegenpolen van Agalev en SP (zie hierna). Opvallend is ook dat respondenten die het recht op veiligheid, eventueel ten koste van de privacy, hoog in het vaandel schrijven, de PVV een betere partij vinden. PVV-supporters kleven bovendien een ethisch liberale visie aan, en zijn uitgesproken Belgicisten. Ook in dit model is één economische factor relevant. Hoe hoger het gepercipieerde en verwachte tekort op de begroting, hoe gunstiger men de PVV beoordeelt. Ook dit effect is conform de theoretische verwachtingen. Tijdens de legislatuur die voorafging aan het onderzoek, zat de PVV immers in de oppositie en ook in de legislatuur die op het onderzoek volgt, is dat het geval. Dat laatste was bovendien op het moment van de bevraging reeds bekend. Opmerkelijk is hier toch wel het ontbreken van de factor F5 ('vrije meningsuiting') als significant verklarende variabele. Samen met de vaststelling dat de kenmerken 'be-

perkend t.o.v. migranten', 'beperken privacy ten behoeve van veiligheid' en 'behouden van de inkomens- en klasseverschillen' wel typisch zijn voor PVV-supporters, leidt dit tot de vaststelling dat de PVV-aanhang in deze steekproef veeleer behoudsgezind dan liberaal moet worden genoemd.

In een aantal opzichten is de SP-aanhanger zeer gelijklopend met de Agalev-supporter, en de antipode van de PVV-sympathisant: hij/zij is migrantgericht en een grote voorstander van sociale gelijkheid. Dit laatste is uiteraard een traditioneel standpunt van deze partij. Opmerkelijk is ook dat grotere voorstanders van vrije meningsuiting de SP een betere partij vinden. Deze drie factoren verklaren een vrij groot deel van de variatie in populariteit van de SP. In dit model komen geen economische variabelen voor.

Zeer opvallend is de geringe verklaringskracht van het VU-model. Verschillen tussen appreciaties van de VU als partij schijnen in zoverre toevallig dat ze niet door de hoofddimensies van de opinie van de respondenten verklaard kunnen worden. Het meest opmerkelijk is daarbij wel dat de factor 'Vlaamsgezindheid' niet significant is. Het enige wat men van VU-aanhangers kan zeggen, is dat zij welwillend staan ten aanzien van migranten. Eén economische variabele is significant. Een hogere gepercipieerde en verwachte reële groei leidt tot een gunstiger appreciatie van de VU. Aangezien deze partij in de legislaturen 1988-1991 in de regering zat, en ook in de in 1992 geïnstalleerde Vlaamse regering, is dit resultaat opnieuw conform de theoretische verwachtingen.

Na de Agalev-vergelijking heeft het Vlaams-Blokmodel de grootste verklaringskracht, niet het minst vanwege de grote significantie van variabele F1. Vlaams-Blokaanhangers hebben inderdaad een uitgesproken negatief migrantenstandpunt. Net als de PVV-aanhangers zijn ook zij grote voorstanders van het waarborgen van de veiligheid, eventueel ten koste van de privacy. Het aspect waarin zij echter grondig van de PVV verschillen is het standpunt met betrekking tot ethische vraagstukken. Blok-sympathisanten zijn tegenstanders van euthanasie en abortus. De algemene conclusie moet zijn dat, hoe behoudsgezinder en negatiever ten opzichte van migranten de respondent is, hoe beter hij het Vlaams Blok vindt. Ook in dit model is één economische factor relevant, nl. de inflatie. Hoe hoger men denkt dat de inflatie is geweest en zal zijn, hoe slechter men het Blok vindt. Dit effect is niet in overeenstemming met de theoretische verwachtingen. In dat verband moet echter voorzichtigheidshalve worden benadrukt dat de traditionele verwachtingen in meerpartijensystemen met coalitieregeringen niet nood-

zakelijk hoeven op te gaan, zoals uit vroeger onderzoek is gebleken (zie b.v. Willemé en De Pelsmacker, 1991).

Opvallend is de wel zeer geringe verklaringskracht van de Rossem-functie. Wellicht kan dit verklaard worden door het bijzondere karakter van deze partij, waarvan het imago zich minder gemakkelijk laat beschrijven door middel van de klassieke politieke dimensies. De Rossem-aanhang is op basis van de analyseresultaten slechts heel schematisch te karakteriseren: zij geloven er niet in dat de Belgen en hun regeringen de (economische) situatie kunnen beheersen, en ze hechten een groot belang aan hun privacy. Op grond van deze summierse tekening kan misschien heel tentatief worden geconcludeerd dat deze nieuwe partij vooral de individualisten die het geloof in de politiek hebben verloren, naar zich toe trekt.

Samenvattend kunnen we een aantal opvallende conclusies trekken. Eerst en vooral valt op hoe irrelevant de socio-demografische kenmerken van de respondenten zijn bij de verklaring van hun appreciatie van de politieke partijen. Dit hoeft geen verwondering te wekken. De relatieve homogeniteit van de bestudeerde steekproef ten aanzien van een aantal belangrijke socio-demografische variabelen is daarvoor wellicht de verklaring.

Een tweede opvallende vaststelling is dat geen enkele partij een profiel heeft dat volledig gelijklopend is met dat van een andere partij, wat de vroegere vaststelling ondersteunt dat iedere partij haar min of meer unieke plaats in het politieke spectrum bezet (zie ook de Pelsmacker en Willemé, 1992). Zo hebben b.v. PVV en Vlaams Blok vrij gelijklopende standpunten over migranten en privacy, maar zijn zij antagonistisch met betrekking tot ethische problemen. SP en Agalev zijn beide positief ingesteld ten opzichte van migranten en sociaal bewogen, maar Agalev heeft, in tegenstelling tot de SP, een uitgesproken milieuprofiel, terwijl voor de SP-aanhang de vrije meningsuiting een significant kenmerk is, dit in tegenstelling tot de Agalev-sympathisant.

Opmerkelijk is verder de vaststelling dat in liefst 5 populariteitsfuncties het migrantenstandpunt significant is. De sociale factor en de factor 'privacy' (of veiligheid), evenals de factor 'beheersing' (F7) zijn significant in 3 populariteitsmodellen. De 'oude' scheidingslijn, de 'klassenstrijd', heeft dus blijkbaar nog steeds een zekere relevantie, maar de andere belangrijke polarisaties doen zich vooral voor in het kader van modernere fenomenen: het migrantenstandpunt, het veiligheidsprobleem en de prijs die men bereid is voor de oplossing daarvan te betalen in ter-

men van opoffering van privacy, en het geloof in de beheersbaarheid van het maatschappelijk leven.

Indien voor elke partij wordt nagegaan ten opzichte van hoeveel maatschappelijke dimensies zij een unieke plaats inneemt, m.a.w. een positie ten opzichte van een bepaalde dimensie die door geen enkele andere partij-aanhang wordt gedeeld, dan valt het op dat de PVV het meest uitgesproken profiel heeft: de aanhang van deze partij is exclusief tegen een verdere gelijkschakeling, liberaal in ethische kwesties en Belgicistisch. Tweede in de rij is Rossem: enkel deze partij is tegen een beknotting van de privacy en gelooft in de onbeheersbaarheid van de maatschappij. Agalev, SP en het Blok zijn elk slechts in één opzicht uniek. Het Blok is zeer conservatief in ethische kwesties, Agalev is de enige milieupartij, en de SP-aanhang is de enige die zeer veel belang hecht aan de vrije meningsuiting. VU en CVP zijn in geen enkel opzicht uniek.

Een belangrijke bedoeling van deze analyse was na te gaan in hoeverre de reactie op de economische realiteit de populariteit van politieke partijen beïnvloedt als ook andere structurele variabelen bij de analyse worden betrokken. In 5 van de 7 populariteitsfuncties komt één economische factor voor. In 4 van de gevallen (de Vlaams-Blokfunctie uitgezonderd) hebben deze factoren ook het effect dat door de klassieke theorie wordt voorspeld. De significante economische factor is in twee gevallen het begrotingsdeficit, en in twee andere gevallen de inflatie. In één geval (de VU-functie) is de reële-groefactor relevant. De prestaties van de politiek op het vlak van de werkloosheidsbestrijding vormen blijkbaar geen reden om de appreciatie te laten beïnvloeden. Het is wellicht niet toevallig dat de inflatie en vooral de begrotingssituatie van invloed zijn op de appreciatie van politieke partijen. Het zijn vooral deze twee economische indicatoren die het meest onder de aandacht van het publiek worden gebracht en die, zoals uit het volgende punt zal blijken, ook het best zijn gekend. Om het relatieve belang van de economische variabelen ten opzichte van de andere verklarende variabelen te kunnen evalueren, berekenden we het aandeel van de economische variabelen in de totale variantie en in de totale verklaarde variantie. Uit deze berekeningen blijkt dat de economische variabelen slechts een zeer bescheiden plaats innemen tussen de verklarende variabelen van de appreciatie van de partijen. Enkel het begrotingstekort is relatief belangrijk (hoewel slechts voor twee partijen). Op het eerste gezicht staat deze conclusie in schril contrast met de resultaten van diverse (tijdreeks-)onderzoeken, waarin het belang van inflatie en werkloosheid wordt beklemtoond (zie b.v. Kramer, 1971; Frey en Schneider, 1978;

Fair, 1978; Boroah en Van der Ploeg, 1982; Kirchgässner, 1985). Deze tegenstelling moet echter enigszins genuanceerd worden. Ten eerste dient benadrukt dat de meting van de economische variabelen fundamenteel verschilt in beide benaderingen. Terwijl in de tijdreeksbenadering de evolutie van de betrokken variabelen wordt gemeten, meet de doorsnede-analyse het verband tussen de perceptie van de variabelen door de respondenten en hun appreciatie van de diverse partijen op een bepaald ogenblik. Ten tweede is het denkbaar dat een aantal economische variabelen in de beschouwde momentopname van de enquête niet cruciaal worden bevonden, terwijl ze dat in andere perioden wel zouden zijn. In een tijdreeksbenadering zouden deze variabelen toch significant kunnen zijn (Boroah en Van der Ploeg, 1982, vinden b.v. slechts een significant verband tussen het deficit op de betalingsbalans en de populariteit van de regeringspartij in het Verenigd Koninkrijk in een bepaalde deelperiode van de totale steekproefperiode). Overigens is het prominente belang van het migrantenstandpunt in onze steekproef wellicht ook een tijdsgebonden verschijnsel.

We kunnen tevens opmerken dat vooral de factor F2 (sociale bekomernis) ook een economische dimensie heeft, die een rol speelt in de appreciatiefuncties van Agalev, PVV en SP. Tenslotte kan ook hier de beperktheid van de steekproef worden aangevoerd, voor zover het inderdaad de eigen ervaring is die de meningsvorming bepaalt.

4. De kennis van de economische situatie

Uit het vorige deel is gebleken dat de perceptie van en de verwachtingen met betrekking tot de economische situatie geen belangrijke rol spelen in de verklaring van het kiesgedrag van deze steekproef, zodat deze premisse van de traditionele kiesmodellen niet ondersteund wordt. Hierna zullen we in eerste instantie nagaan in welke mate de perceptie van de economische situatie aanleunt bij de realiteit.

Aan de respondenten werd gevraagd aan te duiden hoe hoog de inflatie, het werkloosheidspercentage, het tekort op de begroting, en de groei van het nominale en reële inkomen volgens hen waren geweest in de periodes 1981-1987 (de periode van de CVP-PVV-kabinetten), 1988-1991 (de CVP-SP-VU-regeerperiode), in 1991 (het jaar van de verkiezingen), en wat hun verwachtingen waren voor 1992. In tabel 2 wordt een overzicht gegeven van de werkelijke evolutie van deze economische factoren, evenals van de perceptie van de respondenten over deze evolutie, en hun verwachtingen voor 1992. In de tabel worden de mediaanwaarden van deze percepties aangegeven.

Een eerste opmerkelijke vaststelling is dat de enige economische variabelen waarvan de kennis aanvaardbaar is, de inflatie en het begrotingstekort zijn. Deze kennis is – zoals te verwachten was – minder goed naarmate de bevroegde periode verder in het verleden ligt. Het begrotingstekort voor de periode 1981-1987 wordt ernstig onderschat. Bovendien is twee derde van alle respondenten de mening toegedaan dat het begrotingstekort in 1991 groter was dan 5,5%, terwijl het in werkelijkheid slechts op 5,1% begroot was. De ruime aandacht die in de media aan de Maastricht-norm voor de begroting wordt besteed, en het belang dat bij de regeringsvorming aan de begrotingssituatie werd gehecht, is wellicht een verklaring voor de relatief goede kennis van de begrotingssituatie door de respondenten. Ook aan het inflatiecijfer wordt door de media regelmatig aandacht besteed, zodat de betere kennis van deze economische indicator wellicht niet verwonderlijk is.

Tabel 2

Mening en verwachting over de economische situatie

(W = werkelijkheid, P = perceptie, V = verwachtingen)

Periode Variabele	1981-1987		1988-1991		1991		1992
	W	P	W	P	W	P	V
Inflatie (%)	5,1	3,5-4,5	2,7	2,5-3,5	3,2	2,5-3,5	2,5-3,5
Begrotingstekort (%)	10,8	6,5-7,5	6,4	5,5-6,5	5,1	5,5-6,5	5,5-6,5
Werkloosheid (%)	13,3	7,5-8,5	10,3	7,5-8,5	10,3	7,5-8,5	7,5-8,5
Groei nominaal inkomen (%)	6,7	2,5-3,5	6,2	2,5-3,5	4,7	2,5-3,5	2,5-3,5
Groei reëel inkomen (%)	1,6	1,5-2,5	3,5	2,5-3,5	1,5	2,5-3,5	1,5-2,5

Dezelfde mediabelangstelling geldt in principe echter ook voor het werkloosheidscijfer. Nochtans blijkt de kennis daarvan zeer slecht te zijn. De mediaanschatting ligt voor elk van de 3 bevroegde periodes in het interval 7,5% – 8,5%, terwijl het reële werkloosheidspercentage meer dan 10% bedraagt en in de periode 1981 – 1987 zelfs gemiddeld 13,3% was. Ligt deze geringere kennis aan een kleinere belangstelling of aandacht voor het werkloosheidsprobleem vanwege de studenten? Met betrekking tot de werkelijke waarden van de werkloosheidsgraad die hier worden vermeld, dient opgemerkt dat deze werden overgenomen uit de publikaties van het NIS (*Statistisch Tijdschrift*, 1992). Het betreft de verhouding tussen de uitkeringsgerechtigde volledig werklozen en de actieve bevolking. Dit levert voor 1991 een werkloosheidsgraad van 10,4% op. Dit cijfer is beduidend hoger dan de OESO-schatting van 7,5% voor hetzelfde jaar (zie b.v. *Main Economic Indicators*, 1991). Het verschil is wellicht te wijten aan een verschillende definitie

van de actieve bevolking. Het standpunt dat hier wordt ingenomen is dat het de voorkeur verdient de nationale definitie te gebruiken, aangezien deze leidt tot de cijfers die regelmatig door de RVA worden bekendgemaakt, en die door de media worden verspreid. Dit standpunt werd overigens ook gehuldigd bij het definiëren van de andere economische indicatoren.

Ook de kennis van de nominale en reële inkomensstijgingen is niet erg indrukwekkend. De door de respondenten geschatte stijging van het nominale inkomen is zeer stabiel, en bedraagt gemiddeld 3,2% in elk van de bevroegde periodes. Dit is ver tot zeer ver bezijden de waarheid. Ook de schatting van de reële inkomensgroei (gemiddeld rond de 3%) is vrij stabiel, en wijkt aanzienlijk af van de realiteit. De verdubbeling van het reële groeipercentage in de periode 1988-1991 ten opzichte van de periode 1981-1987 is volkomen aan de aandacht van de respondenten ontsnapt. Nog opmerkelijker – zeker in dit gezelschap van economisten – is dat de respondenten, bij het aanduiden van de schattingen met betrekking tot nominale en reële inkomensgroei, de meest elementaire economische definities uit het oog verliezen. De schattingen van beide groeipercentages ontlopen elkaar immers weinig, hoewel tegelijkertijd ook inflatieschattingen van gemiddeld 3 à 4% worden aangegeven.

Tenslotte kan op basis van de resultaten van een Kruskal-Wallis-rangensomtoets geconcludeerd worden dat de perceptie van de economische realiteit niet of nauwelijks verschilt tussen de onderscheiden kiezersgroepen.

Concluderend kunnen we stellen dat ook de tweede belangrijke premisse die in deze studie wordt onderzocht, nl. die van onvertekende kennis van de economische situatie, zeker niet wordt bevestigd door de resultaten van de enquête. De economische indicatoren waarvan het verloop min of meer blijkt te zijn gekend, zijn inflatie en begrotingstekort, en dan nog enkel voor recente periodes. De kennis van het begrotingstekort is bovendien, hoewel beter dan die van de meeste andere indicatoren, zeker niet exact. Als we voor ogen houden dat het hier gaat over een steekproef van economiestudenten die allen minstens 1 jaar economiestudie achter de rug hebben, krijgt de conclusie van een slechte kennis van economische indicatoren een nog grotere betekenis. In de klassieke economische modellen van het kiesgedrag wordt immers uitgegaan van een onvertekende kennis van de economische toestand door het grootste deel van de gehele stemgerechtigde bevolking. We kunnen stellen dat, indien zelfs economiestudenten geen of weinig

idee van de economische situatie blijken te hebben, dat zeker niet het geval zal zijn voor de rest van de bevolking, zodat de veronderstelling dat de officiële waarden van de economische variabelen gebruikt kunnen worden als maat voor de perceptie ervan door de agenten, allicht naar het rijk van de onrealistische academische constructies kan worden verwezen.

5. Het formuleren van verwachtingen met betrekking tot de economische situatie

Een derde hypothese waarvan in traditionele economische modellen vaak wordt uitgegaan, is die van de 'rationele verwachtingen' van het kiespubliek (zie Begg, 1982). In een tijdreeksenbenadering houdt deze veronderstelling in dat er geen systematische vertekening in de tijd is over de verwachtingen met betrekking tot economische indicatoren. Bij het formuleren van verwachtingen wordt door de economische agenten in principe rekening gehouden met alle relevante beschikbare informatie. Dit betekent formeel (zie Begg, 1982):

$$E[y_{t+i} - E(y_{t+i} | I_t)] = 0 \quad [1]$$

Uiteraard kan op basis van een doorsnede-onderzoek de op die wijze gedefinieerde hypothese van rationele verwachtingen niet worden weerlegd noch bevestigd. Maar op zijn minst kan ook in een cross-sectioneel onderzoek hetzelfde principe worden aangehouden: een rationele respondent formuleert zijn verwachtingen, gebruik makend van alle relevante informatie die hij op datzelfde ogenblik bezit, en op basis van een extrapolatie of voorspelling op basis van zijn (eventueel vertekende) perceptie van de realiteit. Een minimale eis voor rationeel gedrag is derhalve:

$$r[y_{92}^e, I_{91}] \neq 0 \quad [2]$$

waarbij y_{92}^e de gerapporteerde verwachting voorstelt en I_{91} de informatie waarover de respondent beschikt op het ogenblik van de bevraging. Respondenten met rationele verwachtingen worden dus verondersteld rekening te houden met de relevante historische gegevens, met de verwachte toekomstige evolutie van de exogene variabelen en met het verwachte toekomstige tijdspad van de endogene variabelen, gegeven de structuur van het economisch systeem.

Om in deze context de hypothese van rationele verwachtingen te kunnen testen, maakten we gebruik van een aantal categorieën van informatie waarover de respondenten een mening hebben geformuleerd:

- 1) de verwachte evolutie van de betrokken variabele (nl. de inflatie en reële groei) in de OESO-landen; deze variabele weerspiegelt het potentiële belang van de internationale economische toestand voor de Belgische economie
- 2) het verwachte effect van het overheidsbeleid op de economische toestand
- 3) de huidige en voorbije waarden van de betrokken variabele.

De informatie met betrekking tot de punten 1) en 3) is zonder meer beschikbaar uit de bevraging. De operationalisering van punt 2) vergt enige uitleg. Aan de respondenten werd gevraagd hun verwachtingen te formuleren met betrekking tot de economische variabelen onder de hypothese dat elk van de 7 partijen alleen zou regeren. Om hieruit het effect van het overheidsbeleid af te leiden, werden deze verwachtingen gecombineerd met de perceptie over de samenstelling van de regering, zodat de uiteindelijke verwachting van elke respondent kan worden geschreven als het rekenkundig gemiddelde van zijn verwachtingen onder de exclusieve invloed van de partijen waarvan hij/zij veronderstelt dat ze deel uitmaken van de coalitie. Van deze variabele werden twee varianten berekend: één voor de Belgische regering en één voor de Vlaamse. De rationele-verwachtingenvergelijking krijgt uiteindelijk de volgende vorm:

$$x_{92}^e = a + b x_{OESO, 92}^e + c_B x_{B, 92}^e + c_V x_{V, 92}^e + d x_{91} + e x_{88-91} + f x_{81-87} \quad [3]$$

waarbij:

- $x_{OESO, 92}^e$ = de verwachte waarde voor 1992 in de OESO-landen
 $x_{B, 92}^e$ = de verwachte waarde als gevolg van het beleid van de Belgische regering
 $x_{V, 92}^e$ = de verwachte waarde als gevolg van het beleid van de Vlaamse regering
 x_{91} = de huidige gepercipieerde waarde (1991) van de variabele
 x_{88-91} = de waarde van de variabele over de periode 1988-1991
 x_{81-87} = de waarde van de variabele over de periode 1981-1987
a, b, c_B , c_V en d, e, f zijn parameters.

Empirische schatting van dit model levert de resultaten in tabel 3 op.

Tabel 3

Hypothese van rationele verwachtingen, vergelijking 3

Verwachtingen m.b.t.	a	c_B	c_V	b	d	e	f	R ²
inflatie	0,588 (2,36)	0,103 (3,08)	-0,051 (-1,26)	0,060 (1,09)	0,991 (12,29)	-0,039 (-0,48)	-0,124 (-2,32)	0,809
reële groei	-0,250 (-1,27)	-0,017 (-0,46)	-0,035 (-1,01)	0,084 (1,42)	1,118 (14,71)	-0,156 (-1,53)	0,054 (0,94)	0,878

(t-waarden tussen haakjes)

In het model van de reële-groeiverwachting is enkel de perceptie van de huidige economische situatie een significant verklarende factor. In de inflatievergelijking heeft bovendien het effect van de Belgische regering een zekere significantie. Het negatieve teken van de gepercipieerde inflatie in de periode 1981-1987 is moeilijk te verklaren.

In principe is het natuurlijk denkbaar dat, naar de mening van de ondervraagden, de (of enkele) beleidsvariabelen geen invloed uitoefenen op de toekomstige waarde van de afhankelijke variabele. Dit zou dan resulteren in niet-significante coëfficiënten b, c_B en c_V . In het onderzoek werd echter ook een aantal vragen gesteld die expliciet peilen naar het gepercipieerde belang van de Belgische en Vlaamse regering en de internationale economische situatie, voor de evolutie van de economische indicatoren (zie bijlage 1, de uitspraken X29, X50, X65). De gemiddelde antwoorden op deze uitspraken waren als volgt: $X_{29} = 2,2$, $X_{50} = 2,6$, $X_{65} = 3,0$. Hieruit blijkt dat in ieder geval aan de evolutie van de internationale situatie expliciet enige relevantie wordt toegekend. Samenvattend kunnen we stellen dat de rationele-verwachtingenhypothese door de resultaten in tabel 3 niet of nauwelijks wordt bevestigd. De algemene conclusie moet, op basis van de voorliggende gegevens, zijn dat de verwachtingen in deze steekproef uitgesproken 'naïef' gevormd worden, m.a.w. gebaseerd zijn op de perceptie van de huidige toestand van de economie. Deze conclusie geldt bovendien voor elk van de onderzochte economische indicatoren.³

³ De schattingsresultaten van het model met naïeve verwachtingsformulering worden hier niet gegeven, maar zijn ter beschikking bij de auteurs.

6. Conclusie

In dit artikel werden drie hypothesen die aan de basis liggen van de economische verklaringsmodellen van het kiesgedrag, gedeeltelijk getoetst aan de hand van primaire gegevens. Deze hypothesen zijn:

- a) dat economische variabelen fundamentele determinanten zijn van het kiesgedrag;
- b) dat individuen hun kiesbeslissing laten afhangen van de *verwachte* evolutie van de economische variabelen. De veronderstellingen met betrekking tot de wijze waarop deze verwachtingen gevormd worden, variëren van naïef, over adaptief, tot vooruitkijkend (rationeel);
- c) dat de agenten een onvertekende perceptie hebben van de economische realiteit.

In de traditionele (tijdreeks-)benadering worden deze hypothesen simultaan getoetst, waardoor het quasi onmogelijk wordt de precieze oorzaak van eventuele onbevredigende empirische resultaten te achterhalen. De doorsnede-analyse in deze studie op basis van een enquête onder studenten economie maakt het echter tot op zekere hoogte mogelijk de drie hypothesen afzonderlijk te testen. De conclusies kunnen als volgt worden samengevat.

De onderzochte economische variabelen blijken slechts een zeer bescheiden bijdrage te leveren in de verklaring van de appreciatie van de partijen door de respondenten. Hoewel dit resultaat niet volledig vergelijkbaar is met de resultaten van de tijdreeksmodellen, suggereert het toch dat andere dan strikt economische problemen minstens even belangrijk zijn. De exclusie van deze variabelen in de traditionele economische modellen van het kiesgedrag is dus een potentiële bron van mispecificatie.

De (in de recente literatuur) fel bekritiseerde hypothese van statische (of naïeve) verwachtingen wordt door onze resultaten bevestigd. De introductie van additionele informatie die door vooruitkijkende agenten gebruikt zou kunnen worden, leidt immers niet tot een verbetering van de geschatte-verwachtingenvergelijking. Op basis van deze resultaten menen we te kunnen besluiten dat, althans wat dit experiment betreft, de hypothese van rationale verwachtingen niet kan worden bevestigd.

De kennis van de economische realiteit blijkt tamelijk zwak. Enkel voor de inflatie en het begrotingstekort kan men stellen dat de perceptie niet beduidend afwijkt van de werkelijkheid. Voor de andere variabelen, en vooral wat de werkloosheidsgraad betreft, is er een aanzienlijk verschil

tussen de realiteit en de meningen van de respondenten. Deze vaststelling roept vragen op bij het gebruik van werkelijke (officiële) cijfers in econometrische toepassingen. Voor zover er een systematische afwijking bestaat tussen werkelijkheid en perceptie, kan dit immers leiden tot ernstige vertekeningen van de geschatte coëfficiënten. Het spreekt echter vanzelf dat in de meeste gevallen geen informatie beschikbaar is over de meningen van de economische agenten.

Uit deze studie kunnen twee belangrijke conclusies getrokken worden. De eerste is dat een model van het kiesgedrag waarin enkel rekening wordt gehouden met economische variabelen, vermoedelijk onvolledig is, met een vertekening (en misschien ook een overschatting) van het effect van deze variabelen als gevolg. De tweede is dat het beeld van de naïeve, weinig geïnformeerde kiezer, zoals beschreven door Downs (1957), Kramer (1971), Nordhaus (1975) en anderen, wordt bevestigd. De kritiek op deze hypothese door aanhangers van de theorie van de rationale verwachtingen (zie b.v. Minford en Peel, 1982; McCallum, 1977; Holden en Peel, 1985) wordt door onze resultaten niet gesteund. We benadrukken echter dat de steekproef beperkt is, zowel in de tijd als in de ruimte. Een aantal conclusies hebben bijgevolg slechts een beperkte externe validiteit, die steunt op de hiervóór aangehaalde 'sociale leertheorie'. Een uitgebreider en aselecter onderzoek is wenselijk. Dit kan het onderwerp vormen van een volgende studie.

Bibliografie

- BANDURA, A. (1977), *Social Learning Theory*, New Jersey, Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- BEGG, D.K. (1982), *The Rational Expectations Revolution in Macroeconomics: Theories & Evidence*, Londen, Philip Allan.
- BOROQAH, V. en F. VAN DER PLOEG (1982), 'The Changing Criteria of Economic Success: Performance and Popularity in British Politics', *The Manchester School of Economic and Social Studies*, Vol. 50, nr. 1, blz. 61-78.
- DE PELSMACKER, P. en P. WILLEMÉ (1992), *Het stemgedrag en de verschillen tussen het kiespubliek van de Vlaamse politieke partijen: een onderzoek bij de economiestudenten van het RUC*, RUC Working Paper 92/05.
- DOWNES, A. (1957), *An Economic Theory of Democracy*, New York, Harper & Row.
- FAIR, R.C. (1978), 'The Effect of Economic Events on Votes for President', *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 60, nr. 2, blz. 159-173.
- FISHBEIN, M. en F.S. COOMBS (1974), 'Basis for Decision: An Attitudinal Analysis of Voting Behavior', *Journal of Applied Social Psychology*, Vol. 4, nr. 2, blz. 95-124.
- FREY, B. en F. SCHNEIDER (1978), 'An Empirical Study of Politico-Economic In-

- teraction in the United States', *Review of Economics and Statistics*, Vol. 60, blz. 174-183.
- HOLDEN, K. en D.A. PEEL (1985), 'An alternative approach to explaining political popularity', *Electoral Studies*, Vol. 4, nr. 3, blz. 231-239.
- KIRCHGASSNER, G. (1985), 'Rationality, Causality, and the Relation between Economic Conditions and the Popularity of Parties', *European Economic Review*, Vol. 28, nr. 1/2, blz. 243-268.
- KNOKE, D. (1974), 'A Causal Synthesis of Sociological and Psychological Models of American Behavior', *Social Forces*, Vol. 53, nr. 1, blz. 92-101.
- KRAMER, G. (1971), 'Short-term Fluctuations in US Voting Behavior, 1896-1964', *American Political Science Review*, Vol. 65, blz. 131-143.
- MCCALLUM, B.T. (1977), 'The political business cycle', *Southern Economic Journal*, Vol. 44, nr. 3, blz. 504-515.
- MINFORD, P. en D. PEEL (1982), 'The Political Theory of the Business Cycle', *European Economic Review*, Vol. 17, blz. 253-270.
- MOSLEY, P. (1983), 'Popularity Functions and the Role of the Media: A Pilot Study of the Popular Press', *British Journal of Political Science*, Vol. 14, blz. 117-129.
- NORDHAUS, W.D. (1975), 'The Political Business Cycle', *Review of Economic Studies*, Vol. 42 (2), nr. 130, blz. 169-190.
- SCHAPIRO, M.J. (1969), 'Rational Political Man: A Synthesis of Economic and Social-Psychological Perspectives', *The American Political Science Review*, Vol. 63, nr. 4, blz. 1106-1119.
- SWYNGEDOUW, M., A. VAN VAERENBERG, J. BILLIET, A. FROGNIER A. CARTON, L. DEWINTER en S. VAN DIEST (1989), 'Vragenlijst onderzoek naar de beeldvorming en houding van de Belgen tegenover politiek', *Interuniversitair Steunpunt Politiek Opinie-onderzoek*, Leuven.
- WILLEMÉ, P. en P. DE PELSMACKER (1991), 'The Determinants of Popularity of Political Parties in Flanders: A Market Share Approach', *Cahiers Economiques de Bruxelles*, nr. 131, blz. 343-363.

Bijlage 1

65 uitspraken over maatschappelijke problemen (variabelen X1-X65)

Zou u voor de volgende uitspraken willen aangeven of u het er al dan niet mee eens bent? Omcirkel het antwoord van uw keuze op een schaal van 1 tot 5. Als u hierover nog niet hebt nagedacht, dan kunt u dat in de laatste kolom aangeven.

(1 = helemaal eens, 5 = helemaal oneens)

1. Acties tegen zure regen zijn zeer belangrijk.
2. Voor mensen zoals ik is de politiek te ingewikkeld, je moet al een specialist zijn om het te begrijpen.
3. Jongens kun je nu eenmaal in het algemeen wat vrijer opvoeden dan meisjes.
4. Er zijn twee soorten mensen: sterken en zwakkelingen.
5. De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.
6. De aanwezigheid van verschillende culturen verrijkt onze samenleving.
7. Arbeiders moeten nog steeds strijden voor een gelijkwaardige positie in de maatschappij.
8. In het publiek moet men kritiek kunnen leveren op de koning.
9. Een vrouw is meer geschikt dan een man om kleine kinderen op te voeden.
10. De Burgemeester en schepenen van de Vlaamse faciliteitengemeenten (o.a. Voeren en de 6 faciliteitengemeenten rond Brussel) moeten Nederlands kennen.
11. Ook in het openbaar moet men kunnen zeggen wat men wil.
12. Als mensen zoals ik aan politici hun opvattingen laten weten dan zullen zij daar rekening mee houden.
13. De klasseverschillen zouden kleiner moeten zijn dan nu.
14. Het verzamelen en opslaan van persoonlijke gegevens van individuele burgers in computers vormt een bedreiging voor het privéleven.
15. Als de mensen minder zouden praten en harder zouden werken, zou alles beter gaan.
16. Migranten zouden hun levensstijl meer moeten aanpassen aan die van de Belgen.
17. Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen.
18. Mannen en vrouwen zijn even geschikt om kleine kinderen op te voeden.
19. De doodstraf moet weer ingevoerd worden voor zware misdaden, zoals terroristische aanslagen en overvallen met dodelijke slachtoffers.
20. Een dokter moet iemand, op eigen verzoek, uit zijn lijden kunnen helpen door hem een spuitje te geven.
21. Als het aantal arbeidsplaatsen vermindert, zou men de gastarbeiders naar hun eigen land moeten sturen.
22. Het beschermen van zeldzame planten en dieren is een overdreven luxe.
23. Gastarbeiders moeten onder elkaar huwen.
24. Voor een meisje is het toch eigenlijk niet zo belangrijk als voor een jongen om een goede schoolopleiding te krijgen.
25. Om propere industrieën te krijgen mogen de produkten best iets meer kosten.
26. De overheid moet tussenkomen om de verschillen tussen de inkomens te verkleinen.
27. In sommige buurten doet de overheid meer voor de migranten dan voor de Belgen die er wonen.
28. Om een mooiere omgeving te krijgen mag er best wat ingeleverd worden.
29. Het is vooral de internationale economische situatie die de ontwikkeling van de economische situatie in België bepaalt.

30. Wat we nodig hebben zijn minder wetten en instellingen en meer moedige toegewijde leiders, waar het volk vertrouwen in kan hebben.
31. Er stemmen zoveel mensen bij verkiezingen dat mijn stem er niet toe doet.
32. Gaan stemmen heeft geen zin, de partijen doen toch wat ze willen.
33. Gastarbeiders zijn een gevaar voor de tewerkstelling van de Belgen.
34. De meeste mensen vallen tegen als je ze beter leert kennen.
35. De strijd tegen banditisme en zware criminaliteit is slechts een excuus van diegenen die een versterking van de politiestaat wensen.
36. Deelname van migranten aan alle politieke activiteiten in België zou verboden moeten worden.
37. België had eigenlijk nooit gastarbeiders binnen mogen laten.
38. Het moet steeds mogelijk zijn om te betogen.
39. Het is tegen de natuur als vrouwen in een bedrijf leiding uitoefenen over mannen.
40. De verschillen tussen de hoge en de lage inkomens moeten blijven zoals ze zijn.
41. Om het milieu te verbeteren mogen de belastingen iets stijgen.
42. Ook in het openbaar moet men kunnen schrijven wat men wil.
43. Militaire dienst moet men steeds kunnen weigeren.
44. Mensen van een verschillend ras moeten zo weinig mogelijk contact met elkaar hebben.
45. Het zijn vooral de Belgische bedrijven en gezinnen die de economische toestand in België bepalen.
46. Lucht, bodem en water zijn reeds zeer sterk verontreinigd.
47. De burger wordt onvoldoende beschermd tegen kleine criminaliteit op straat en op openbare plaatsen.
48. Onze sociale problemen zouden grotendeels opgelost zijn, als we ons op de een of andere manier konden ontdoen van immorele en oneerlijke mensen.
49. Alles samen genomen is het blanke ras superieur aan de andere rassen.
50. De Belgische regering heeft een belangrijke invloed op de ontwikkeling van de economische toestand in België.
51. Er moet meer propaganda gemaakt worden voor een beperking van het autoverkeer.
52. De inwijking van Franstaligen in de Vlaamse randgemeenten rond Brussel moet worden tegengewerkt.
53. Jonge mensen zijn vaak opstandig, maar als zij ouder worden moeten zij zich aanpassen.
54. Het is aanvaardbaar gebouwen zoals scholen, bedrijven of universiteiten te bezetten voor een rechtvaardige zaak.
55. De gastarbeiders komen hier profiteren van onze sociale zekerheid.
56. Een vrouw moet de mogelijkheid tot abortus hebben als ze dit wenst.
57. Betogingen tegen de steeds verdergaande industrialisatie zijn een goed actiemiddel om het milieu te beschermen.
58. De Franstaligen die in de Vlaamse randgemeenten rond Brussel wonen moeten de mogelijkheid hebben om voor de Franse gemeenschapsraad te stemmen.
59. We moeten er op toezien dat wij ons ras zuiver houden en vermenging met andere volkeren tegengaan.
60. De vakbonden moeten een veel hardere politiek voeren willen zij de belangen van de werknemers kunnen behartigen.
61. Gehoorzaamheid en respect voor het gezag zijn de twee belangrijkste deugden die kinderen moeten leren.
62. Als de huidige economische ontwikkeling zo doorgaat zijn natuur en mens ten dode opgeschreven.
63. Moslims zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken.

64. Moslimgezinnen zijn over het algemeen zeer gastvrij.
65. De Vlaamse regering heeft een belangrijke invloed op de ontwikkeling van de economische toestand in België.

Bijlage 2

8 keuzes met betrekking tot maatschappelijke problemen (variabelen Y1-Y8)

De volgende vragen gaan over politieke opvattingen waardoor mensen zich onderscheiden van elkaar.

1. Mensen worden wel eens opgedeeld volgens de mate waarin ze 'katholiek' of 'niet-katholiek' zijn. Iemand die *zeer katholiek* is zal zich op het vakje '1' plaatsen en iemand die *zeer sterk 'niet-katholiek'* is op het vakje '7'. Natuurlijk zijn er de tussenposities in de mate dat men meer of minder 'katholiek' of 'niet-katholiek' is. Wanneer u denkt aan uw eigen opvattingen hierover, waar zou u zichzelf plaatsen, m.a.w. welk nummer zou u zichzelf geven?
2. In de politiek zijn er verschillende opvattingen over de organisatie van de economie. Sommigen vinden dat de 'ondernemingen volledig vrij moeten kunnen doen wat ze willen' (1), anderen vinden dat de 'gemeenschap toezicht moet houden op de ondernemingen' (7). Waar zou u zichzelf plaatsen?
3. Over migranten, we bedoelen hier Turken en Marokkanen, zijn er verschillende opvattingen. Sommigen vinden dat ze 'dezelfde rechten' (1) moeten krijgen als de Belgen, anderen vinden dat ze 'minder rechten' (7) moeten hebben dan de Belgen. Waar zou u zichzelf plaatsen op deze schaal?
4. In de politiek kan men wel eens kiezen tussen soms tegengestelde principes. Veronderstel dat er een keuze moet worden gemaakt tussen 'milieubehoud' (1) en 'werkgelegenheid' (7). Waar zou u zichzelf plaatsen op deze schaal?
5. Soms moet men in de politiek ook wel eens kiezen tussen 'openbare orde' (1) en 'vrije meningsuiting' (7). Waar zou u zichzelf plaatsen op deze schaal?
6. Eveneens dient men soms te kiezen tussen het 'recht op veiligheid van de burger' (1) en 'recht op privéleven/privacy van de burger' (7). Waar zou u zichzelf plaatsen op deze schaal?
7. Soms dient men ook te kiezen tussen 'de kwaliteit van het leven' (1) en 'het behoud van een hoge economische groei' (7). Waar zou u zichzelf plaatsen op deze schaal?
8. Over de staatsvorm die het land moet hebben wordt nog steeds gediscussieerd. Sommigen vinden dat 'Vlaanderen zelf over alles moet kunnen beslissen' (1). Anderen vinden dat 'België, Vlamingen en Walen, samen dus, over alles moeten beslissen' (7). Waar zou u zichzelf plaatsen op deze schaal?

Abstract

The Importance of Economic Variables for the Appreciation of Flemish Political Parties

In this paper three fundamental hypotheses with respect to the economic models of voting behaviour are tested: (i) economic variables are important determinants of voting behaviour; (ii) voters take into account all available relevant information (they are 'rational'); (iii) voters have an unbiased perception of reality. These hypotheses were tested using panel data on 272 economics students. The main conclusion of the study is that the economic variables contribute only marginally to the explanation of party

appreciation. The respondents also do not take into account all information when forming expectations about the future values of the economic variables. Moreover, their perception of economic reality is, at least for some variables, biased. Despite the limited external validity of the sample, our results reveal the danger of a strictly economic approach to the explanation of voting behaviour.

Coffee Service

Office Coffee Service,
een dienstverlening waar wij thuis in zijn!
Meer dan 8.000 klanten zijn daar
het bewijs van!

Onze succesformule:

Dit toestel volledig kosteloos bij U,
inclusief alle nazicht en onderhoud.
U betaalt enkel de koffie en de
bijprodukten!

Wenst U meer inlichtingen of
een apparaat op proef, aarzel dan niet
ons vrijblijvend te kontakten:

M.C.S. N.V. Haachtsesteenweg 101
B-1820 Melsbroek

☎ (02) 751 81 54

ONTSLAG ? GEBLOKKEERD ?

Prangende problemen zowel voor
de personeelsverantwoordelijke
als voor U!

Steeds meer bedrijven schakelen
daarom deskundigen in voor de
outplacement procedure (bij
ontslag) of voor career-
counselling (bij blokkering).

Een consulent gespecialiseerd in
top-management problemen staat
U terzijde bij de voorbereiding
en in alle fasen van de begeleiding.

Raadpleeg ons **tijdig** vrijblijvend.

Vòòr het te duur is voor U en
te laat is voor hen!

V.V.O. Vlaamse Vennootschap voor Outplacement

Lid van de Nationale Vereniging van Outplacement Bureau's

a **europa** outplacement network company

consulenten: Roger De Cadt
Jan P.M. Spaas
Clare Oliver
Frans Van Hoeck
Cécile André
Frieda Buyse
Etienne Van Aelst
Walter Ressler

**Antwerpse steenweg 124
2650 Aartselaar
Tel: 03/887 20 77**

**V.V.O. Outplacement Int.
Leuvensesteenweg 613
1930 Zaventem (Brussel)
Tel: 02/759 44 24**